

The main steps of formation of total European's professional training system are highlighted in the article. Besides that it was determined to create the European centre of developing professional education is the need to coordinate actions to modernise the professional education in the European's Economic Partnership countries. The European Educational Fund was founded on account of broadening of EU and it got modern features.

It was determined the necessity of introduction of Copenhagen process into the professional education, it became the particular prologue of Torino process. In nowadays circumstances the most effective tools to be suitable to European standards of national system of professional education and to increase the quality training on the European level is the active involving of professional establishment to Torino process.

The problems in modern system of professional education as a part of Torino process are analysed, where the low quality of specialists' training is determined in negative sense. With the traditional challenges the problem of personal level which influence to the level of specialist's competitiveness, among them psychological, communicative and social kind (there are no habits of employment, self presentation); inability to do adequate assessment of cost price in the labour's market etc.).

The ways of increasing of quality training as a part of Torino process are highlighted.

Keywords: professional training, a quality of specialist's professional training, vocational college, Torino process.

Подано до редакції 03.03.2017.

УДК 378.22:378.4(477) «.../1917»

© 2017

Таможська І.В.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ У ДОРЕВОЛЮЦІЙНУ ДОБУ: ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано масив історико-педагогічних та історичних джерел, що дозволив відтворити процес запровадження інституту приват-доцентури в Новоросійському (місто Одеса) та Харківському університетах, а також університеті Святого Володимира (місто Київ), та висвітлити ті об'єктивні та суб'єктивні причини, які перешкождали суттєвому зростанню чисельності приват-доцентів. Опрацьовані та використані в роботі архівні справи, у яких йшла мова про призначення кандидатів на приват-доцентські посади, оцінку їхнього наукового досвіду, якості пробних та вступних лекцій.

Ключові слова: дореволюційна доба, приват-доцентура, pro venia legendi, науково-педагогічні кадри, дисертація.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Сучасний етап пошуків найбільш ефективних шляхів реформування системи вищої освіти в Україні потребує врахування історичного досвіду та його критичного осмислення. Подальший розвиток університетської освіти не можливий без прогресивного, конкурентноспроможного професорсько-викладацького складу. Адже саме такі науково-педагогічні кадри здатні формувати Homo oospheratum – людину майбутнього. Як зазначав В.Є. Бенера, на процес реформування національної освіти впливає вдумливе, критичне переосмислення й використання наукового доробку попередніх поколінь на підставі узагальнених результатів історико-педагогічних досліджень, вивчення архівних матеріалів та ретровидань [1]. Тому глибокий аналіз досягнень та недоліків досвіду дореволюційних університетів України щодо запровадження інституту приват-доцентури матиме вагомий внесок для подальшої модернізації вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... При аналізі науково-педагогічної діяльності приват-доцентів університету Святого Володимира, Новоросійського та Харківського університетів ми спиралася на роботи тих науковців, які досліджували історію університетів та особливості викладацької діяльності приват-доцентів. Еволюцію науково-педагогічних кадрів в університетах дореволюційної України вивчали вчені В. Є. Бенера [1], І. С. Даценко [2], Г. В. Додонова [3], Г. О. Косінова [4], С. М. Куліш [5], Л. Ф. Курило [6], Л. В. Матвєєва [7], С. І. Посохов [8], О. Ф. Самойлов [9], О. В. Скрипнюк [10] та ін.

Формулювання цілей статті... Мета статті полягає в тому, щоб здійснити огляд історико-педагогічних та історичних джерел для проведення дослідження теоретичних і методичних засад підготовки науково-педагогічних кадрів вітчизняних університетів у дореволюційну добу.

Виклад основного матеріалу дослідження... У фонді 707 ЦДІАК України (Управління Київського навчального округу) зберігається велика кількість документів щодо процесу заповнення вакансій приват-доцентами. При цьому Міністерство народної освіти неодноразово прохало вчені ради висловити свою думку стосовно поліпшення підготовки викладачів, здатних до педагогічної праці. Як приклад: справа 39, оп. 28 (1862 р.) «О сообщении Министерству народного просвещения мнения относительно приготовления профессором и преподавателей» – 34 арк. Подібні документи маютьс'я й за інші періоди.

Цікаві дані містять справи з рубрикою «Переписка о личном составе университетов». Не менш важливі також справи на кшталт «С отзывами о разных лицах», у яких подані характеристики окремих приват-доцентів.

Документи фонду 707 свідчать, що керівництво Міністерства, попечителі постійно піклувалися про розширення кола приват-доцентів. При цьому вони блокували рішення факультетів та вчених рад, які могли

загальмувати цей процес. Зокрема, було уточнено склад осіб, які мали право відвідувати перші або пробні лекції приват-доцентів (оп. 87, спр. 6786).

У зв'язку з введенням Статуту 1884 р. між Міністерством народної освіти та університетами тривав активний обмін думками щодо його змісту. Адже частина його положень не влаштувала університетські колективи – в основному через наступ на їхні автономні права. Такі матеріали досить широко представлені в фонді 707.

У справах, які висвітлюють дебати на засіданнях факультетів та вчених рад при затвердженні кандидатур приват-доцентів, добре видно розбіжності серед професорів щодо якостей їхніх наукових праць, педагогічного таланту, рівня наукового світогляду.

Зі змісту деяких справ можна зрозуміти, чому далеко не всі приват-доценти досягали професорської кафедри, хоча кореляцію між таким переходом виявити не так легко. Так, тільки у грудні 1909 р. в університеті Св. Володимира склали звання приват-доцента 6 осіб.

Наявні матеріали дозволяли виявити як позитивні, так і негативні наслідки від розпоряджень попечителів навчальних округів. Скажімо, 30 грудня 1872 р. вони продублювали рішення Міністерства про заборону друкувати в протоколах вчених рад будь-які матеріали, що стосувалися питань перегляду університетського Статуту 1863 р. Попечителі збирали відомості щодо «вірнопідданості» кандидатів на приват-доцентуру, блокували вибори осіб польської та єврейської національності. Були випадки, коли вони намагалися об'єктивно оцінити викладачів, відмінюючи помилкові, на їхню думку, рішення вчених рад. Так, попечитель Київського навчального округу князь О. П. Ширинський-Шихматов захистив приват-доцента М. П. Драгоманова, якого за українофільні погляди збиралися звільнити з університету Св. Володимира. І. Д. Делянов наполягав на цьому через те, що М. П. Драгоманов опублікував у газеті «Санкт-Петербургские ведомости» за № 93 статтю про «малоросійську мову». Однак 7 листопада 1866 р. О. П. Ширинський-Шихматов відповів, що одна стаття – недостатній факт для звільнення М. П. Драгоманова. Утім у вересні 1875 р. він не заперечував уже проти заборони М. П. Драгоманову працювати в межах Одеського та Київського навчальних округів, бо таке рішення схвалив цар.

В Інституті рукописів НБУ імені В. І. Вернадського різноманітні документи представлено у фонді VIII – Київський університет: витяги з протоколів засідання вченої ради, доповідні записки викладачів щодо методики та змісту проведених занять, циркуляри Міністерства народної освіти, матеріали створювані радою комісій (наприклад, для обговорення гонорарної системи), рецензії на наукові роботи, справи про зарахування та звільнення викладачів тощо. Наприклад, справи 3476-3484 за 28 вересня – 5 листопада 1882 р. щодо обговорення на засіданні вченої ради питання про звільнення штатного доцента кафедри політичної економії та статистики Д. І. Піхна (58 арк.) свідчать: оцінка його науково-педагогічного доробку в професорів далеко не співпадала.

Ряд документів уточнюють важливі моменти в діяльності таких викладачів, як К. А. Мітюкова, Ф. І. Леонтовича, А. В. Романовича-Славатинського, Є. М. Трубецької. У фонді V наявні матеріали про колишнього приват-доцента Новоросійського університету Е. Р. фон Штерна, які свідчать про його популярність не лише в Одесі, але й за кордоном. Зокрема, у запрошенні керівництва університету Галле-Віттенберг йде мова про бажаний візит Е. Р. фон Штерна до цього німецького навчального закладу для проведення там лекцій з історії давнього світу.

Фонд 66 проф. І. В. Лучицького містить документи, що відображають стосунки у викладацькому середовищі, клопотання про виділення Міністерством відповідних коштів на наукові та педагогічні потреби Київського та Харківського університетів.

Цінна інформативність наявна в зауваженнях І. В. Лучицького на методи дослідження приват-доцентом Г. Афанасьєвим архівних матеріалів з історії Франції (спр. 48).

Про важливість закордонних відряджень свідчать записи Б. Я. Букреєвим лекцій з математики, занотованих у лютому 1889 р. за професором Берлінського університету К.-Т.-В. Вейерштрассом. Його курс аналізу вважався бездоганим.

Дані, отримані з особових фондів: ф. Р-5810 (проф. В. Я. Данилевського), висвітлюють хід дебатів у викладацькому середовищі стосовно особливостей університетського Статуту 1884 р. Були використані матеріали відділу Книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Там знаходяться, наприклад, записи студентів лекційних курсів приват-доцентів і професорів. Так, за 1886 р. студент історико-філологічного факультету (прізвище нерозбірливо) на 237 сторінках записав лекції з грецької історії приват-доцента В. П. Бузескула (з 1890 р. – професора). У вступній лекції В. П. Бузескул виклав студентам сутність предмету «історія», ознайомив з основними історичними законами та надав список рекомендованої літератури з предмету. Подав свою точку зору щодо тогочасних історичних процесів та ролі особистості в них.

Фонди Державного архіву Одеської області надають можливість реконструювати динаміку впровадження та розвитку приват-доцентури, оцінити внесок цих «молодших викладачів» у науково-педагогічну діяльність університету.

Наявні матеріали, які демонструють інтенсивну роботу приват-доцентів над підвищенням свого професійного рівня. Так, М. С. Васильєв склав конспект з проблем теоретичної механіки на 157 арк. (ф. 45, оп. 4, спр. 4223), підготував роботу «Решение об определённом интеграле» обсягом 148 арк. (спр. 4224). Праця доктора медицини К. О. Юдіна «Экзентерация глазницы» зайняла 199 арк. (спр. 4245).

Звіти про перебування приват-доцентів у закордонних відрядженнях, як правило, детальні. Крім того, їхню якість оцінювали рецензенти – професори (див., наприклад, відгук ординарного професора В. Мочульського на звіт О. Ристенка 1909 р. – спр. 2876).

Частина справ носить назву «О приват-доцентах», інші становлять дані про діяльність окремих приват-доцентів (В. Заленського, Г. Афанасьєва, О. Маркевича, М. К. Дорогобуга Б. М. Ляпунова, В. Ф. Лазурського, К. М. Сапєжка та інших).

У справі 2 фонду 45, оп. 19 зібрана документація за 28 травня – 22 грудня 1898 р. щодо участі приват-доцентів у факультетських зібраннях. Важливі відомості містять протоколи засідань медичного факультету (ф. 45, оп. 22, спр. 31 за 1906 р.), фізико-математичного факультету (ф. 45, оп. 4, спр. 2375 за осінь 1913 – травень 1917 р.), історико-філологічного факультету (ф. 45, оп. 22, спр. 30 за 1906 р.; оп. 4, спр. 2749 за 1908 – 1909 рр.) та ін.

Характерним недоліком, про що свідчать матеріали засідань факультетів, зокрема медичного, був надто тривалий термін розгляду прохань осіб, які претендували на приват-доцентство. Однією з причин була нерівномірність розподілу доручень між професорами щодо рецензування наукових праць кандидатів. Адже деякі з них мали рецензувати по 22-28 праць, без звільнення від навчальних занять. Неоперативність у затвердженні приват-доцентів допускали не тільки факультети, а й Міністерство, хоча й не таку значну. Адже заяву доктора медицини О. К. Вальтера, приміром, на медичному факультеті чомусь розглянули через 3 роки після її одержання (ф. 45, оп. 18, спр. 277, арк. 11 – 11 зв.).

Цінним джерелом для оцінки успішності науково-педагогічного шляху кандидатів на приват-доцентуру є «Сurriculum vitae» (життєвий шлях, короткий опис біографічних даних та професійних навичок особи). Така інформація значною мірою допомагає зрозуміти, чому той чи інший кандидат на посаду підтримується факультетом чи відхиляється. Хоча такий висновок не завжди можна пояснити аргументовано.

У журналах засідань вченої ради відображені й конфліктні ситуації, які виникали під час обговорення не тільки кадрових, але й навчальних, наукових питань. Деякі з них доводилось вирішувати за участю керівництва Міністерства. Декани, ректори намагалися всіляко захищати викладачів, яким попечителі або працівники Міністерства інкримінували ті чи інші порушення. Так було, наприклад, у лютому 1884 р. з О. І. Маркевичем, коли декан історико-філологічного факультету І. Некрасов посприяв тому, щоб його не звільнили у зв'язку зі скаргою заступника міністра внутрішніх справ (ф. 45, оп. 11, спр. 7 – а. 2 – 5 зв.).

Зауважимо, що не лише у XIX ст., але й на початку XX ст. виникали спроби (не лише в Київському університеті Св. Володимира) проводити закрите балотування на посади приват-доцентів, що не передбачалося Статутом.

В управлінні Одеського навчального округу (ф. 42) зберігаються деякі справи, що пов'язані з порядком балотування приват-доцентів та допуском їх до проведення лекцій. З особових фондів найбільш репрезентативним є фонд 153 – І. А. Линниченка – приват-доцента Новоросійського, потім Московського університету (1884–1894 рр.). Лише його виписки з архівних документів нараховують більше 600 аркушів. Фонд містить також 287 листів до І. А. Линниченка від різних осіб. Надзвичайно цікаві сторінки щоденника І. А. Линниченка за 6 жовтня–28 листопада 1917 р. (ф. 153, оп. 1, спр. 7) та від 20 травня 1917 р.–8 лютого 1919 р. (спр. 6). Різноманітну інформацію містить спр. 28 («Статьи Линниченко о профессуре 1905–12 января 1906 г.» – 39 арк.), спр. 27 («О А. И. Маркевиче (гранки)» – 1903 р. – 8 арк.), спр. 51 («О баллотировке профессоров» – 46 арк.) та ін.

Збереглося багато конспектів, навчальних курсів з історії Росії, давнього Риму, Греції, Єгипту, з російської літератури, а також спецкурсів з історії Польщі, Чехії, Росії. Справа 134 містить записки з педагогіки, справа 67 (за 16 березня 1892 р.–до 1912 р.) – це рукопис-чернетка про ідеї та діяльність Амоса Коменського – 78 арк.

132 одиниці зберігання нараховує фонд 152 – О. І. Маркевича (з 1879 р. до 1888 р. – приват-доцент Новоросійського університету). Дещо менші за обсягом фонди: М. Г. Попруженка – ф. 159, К. М. Смірнова, – ф. 155, Є. М. Щепкіна – ф. 151. Матеріали вказаних фондів широко використовуються вченими не лише Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, але й інших навчальних закладів.

Відомчий архів Міністерства народної освіти Російської імперії до 1917 р. мав у Санкт-Петербурзі 206146 справ (90, С. XIII). Сьогодні в Російському державному історичному архіві Санкт-Петербурга (у таких фондах, як 797, 733, 846, 908, 1129, 1275, 1604) зібрано значний масив документів, які торкаються питань підготовки,

обговорення та прийняття університетських статутів 1863 та 1884 рр. Вони свідчать, що відбувалися дебати на рівні комісії Міністерства народної освіти та інших інституцій, пов'язані з питаннями визначення ролі, прав та оплати приват-доцентів. Цікавою є справа 7 (ф. 737 – Комітету улаштування навчальних закладів при Міністерстві народної освіти, оп. 1 – 33 арк.), у якій подано пропозиції попечителів навчальних округів та вчених рад університетів щодо застосування окремих статей Статуту університету Святого Володимира 1842 р. до інших університетів. Фонд 733 (Департамент народної освіти) надає можливість ознайомитися з точкою зору Вчених рад університетів, факультетів, окремих викладачів щодо змісту Статуту 1863 та 1884 рр. Свої розмірковування висловлювали: В. С. Іконников (оп. 226, спр. 11 за 1875 р.), Г. Г. де Метц (оп. 153, спр. 173 за 1906 р.), О. М. Черевков (оп. 156, спр. 547 за 1916 р.). У цих матеріалах зазначені й думки, які стосувалися процедури впровадження інституту приват-доцентури. Наявні також справи, у яких деталізуються права та привілеї приват-доцентів, вказуються підстави, що дозволяють їм вести навчальні заняття (наприклад, ф. 733, оп. 147, спр. 190, 677 за 1863-1870 рр.). У фонді 846 (О. І. Георгієвського – колишнього ректора «Журналу Міністерства народної освіти», з 1866-1881 рр. голови вченого Комітету міністерства) – цінна справа «К истории Устава 1884 г.» – 238 арк.

У численних справах, що висвітлюють процеси заміщення вакантних кафедр, мається цінний матеріал, який дозволяє з'ясувати науково-педагогічний рівень приват-доцентів, причини відмов від зарахування на цю посаду, але вони не завжди були зваженими та об'єктивними. Справи на кшталт «О профессорах и приват-доцентах» характеризують якісний та кількісний склад викладацьких колективів, специфіку проведення конкурсів, навчальних занять та практики.

У відгуках попечителів, деканів, ректорів стосовно представників викладацького корпусу акцентується увага не лише на їх ділових, професійних, педагогічних якостях, але й на морально-етичних, звертається увага на рівень їх політичної благонадійності. Влада контролювала своєчасне поповнення викладацького корпусу й спостерігала за тим, щоб кандидати на професора чи приват-доцента відповідали запитам православної церкви за своїм світоглядом (ф. 733, оп. 147, спр. 642 за 1872 р.).

Грунтовні пропозиції містяться в проекті організації університетських кафедр, які вніс приват-доцент психіатрії Харківського університету І. Г. Оршанський (ф. 733, оп. 149, спр. 825 за 1885 р., а. 457–466). Нашу увагу привернула доповідна записка приват-доцента кафедри міжнародного права В. П. Дакевського, у якій йдеться мова про обов'язкове викладання судової медицини студентам юридичного та медичного факультетів (ф. 1405 – Міністерства юстиції Російської імперії, оп. 98, спр. 1929 – 33 арк.).

Великий внесок мають приват-доценти для успішної організації навчального процесу в університетах, про що свідчать їхні факультетські списки студентів, із зазначенням тих предметів, які вони викладали. У цьому відношенні корисні й огляди діяльності університетів за різні роки, справи під рубрикою «О профессорах и приват-доцентах университетов», відгуки деканів, ректорів щодо науково-педагогічного доробку окремих викладачів.

У відділі рукописів Російської національної бібліотеки в Санкт-Петербурзі зберігається переписка викладачів університетів України зі своїми колегами, керівництвом інших університетів Російської імперії. Крім того, цінним джерелом є чорнові нотатки міністра народної освіти О. В. Головіна 80-х рр. щодо проекту нового університетського Статуту (ф. 208, спр. 148 – 42 арк.).

У «Журнале Министерства народного просвещения», що виходив у 1834–1905 рр., а потім у 1906–1917 рр. під рубрикою «Новая серия», друкувалися не лише циркуляри Міністерства, але й різноманітні наукові, педагогічні статті, вступні лекції приват-доцентів, нариси біографічного характеру, огляди діяльності університетів тощо.

Використовувалися «Всепоподаннейшие отчеты Министерства народного просвещения», а також «Извлечения...» з них. Наприклад, в «Извлечениях... за 1885 год» було зазначено, що інститут приват-доцентури «начинает приобретать значение в наших университетах».

Вивчено «Збірник постанов і розпоряджень начальства по університету Св. Володимира та інших російських університетах...», складений секретарем Вченої ради В. В. Віндінг, та аналогічний збірник, підготовлений архіваріусом університету В. І. Клопотовським. У них вміщені розпорядження влади, які нормували й уточняли діяльність приват-доцентів, тому що серед членів Вчених рад, у тому числі й університету Св. Володимира, виникали протиріччя щодо процедури їхнього призначення.

Багато матеріалів зібрано членами комісії, яка відвідувала всі університети Російської імперії протягом вересня-листопада 1875 р. Вони встановили, що в університеті Св. Володимира чисельність приват-доцентів за 1863–1874 рр. знизилася. Певно й тому, що в більшості з них кількість слухачів лекцій не перевищувала 3–5 осіб. Не краще виглядала ситуація й у Новоросійському, Харківському університетах. У подальшому створені у всіх трьох університетах комісії, у тому числі й на рівні факультетів, підготували аргументовані доповідні записки щодо проблем запровадження приват-доцентури.

Матеріали протоколів (журналів) засідань Вчених рад дають досить широку картину їхньої діяльності, зокрема за періоди 60-х – початок 70-х рр. XIX ст. та початок XX ст. У «Записках Императорского

Новоросійського університета», «Университетских известиях» університету Св. Володимира, «Записках Императорского Харьковского университета» представлено перипетії постійних намагань зменшити кількість вакантних кафедр (хоча їх наявність була вигідна багатьом), боротьбу науково-педагогічних поглядів та суб'єктивних рішень. Вони містять таку інформацію про кандидатів на приват-доцентські посади: біографічні дані, оцінку наукових робіт, пробні лекції, магістерські дисертації, перелік курсів (обов'язкові, необов'язкові). У протоколах добре проглядається позиція членів Ради щодо порядку винагороди приват-доцентам, при цьому враховується «корисність» їхніх лекцій.

Університетські записки надають можливість оцінити якість дисертацій *pro venia legendi* та вступних лекцій приват-доцентів, ознайомитися з рецензіями на наукові роботи. У них вміщувалися наукові дебати, звіти приват-доцентів про перебування в закордонних відрядженнях тощо. Доповнюють ці матеріали «Отчеты (краткие отчеты) о состоянии и деятельности университетов», «Торжественные акты университетов».

Щорічні (піврічні) «Обозрения преподавания наук» дозволяють простежити динаміку посилення ролі приват-доцентів у навчальному процесі, виявити співвідношення між кількістю обов'язкових та необов'язкових занять, які вони вели. Біобібліографічні довідники допомагають визначити ті часові межі, протягом яких окремі приват-доценти досягали статусу професора.

Методом суцільного пошуку необхідних матеріалів для використання в дослідженні виявлялися в різноманітних часописах. Зокрема, таких, як «Русская старина» (СПб.), «Русский архив» (М.), «Древняя и новая Россия» (СПб.), «Гілея: науковий вісник» (К.), «Университеты» (Харків), «Исторический вестник» (СПб.), «Вестник Европы» (СПб.), «Живая старина» (СПб.), «Краснзнавство» (К.), «Ab Imperio» (Казань), «Русский исторический журнал» (СПб.), «Східний світ» (К.), «Киевская старина», «Голос минувшего» (М.), «Мирный труд» (Харків), «Новый коллегіум» (Харків), «Ежемесячный журнал» (Пг.), «Slavic review» (Cambridge), «Jahrbücher für Geschichte Osteuropes» (München) та інші. Вони містять історико-педагогічну інформацію щодо особливостей діяльності університетів, критичні статті, рецензії, огляди літератури, спогади студентів університетів, біографічні нариси тощо.

Висновки... Джерельну базу дослідження склали такі історичні та історико-педагогічні джерела: 1) нормативно-правові документи (університетські Статути 1842, 1863, 1884 рр., постанови й розпорядження Міністерства народної освіти, циркуляри попечителів навчальних округів, рішення вчених рад трьох університетів); 2) ініціативно-виконавчі: річні звіти, урочисті акти, навчальні плани, проекти університетських статутів, доповідні записки, звіти професорів та приват-доцентів про закордонні відрядження; 3) реєстраційна документація: протоколи засідань Вчених рад університетів, формулярні списки викладачів, матеріали засідань кафедр, оцінки якості магістерських та докторських дисертацій; 4) довідково-статистичні матеріали: висновки університетських комісій, статистичні дані, довідники бібліографічного профілю; 5) документально-фактологічні (авто-комулятивні): періодичні видання, спогади сучасників, біографічні довідки, приватне листування, послужні списки; 6) історико-педагогічні: навчально-педагогічні, історико-педагогічні, філософсько-соціологічні та історичні праці різних періодів та епох.

Таким чином, масив використаних історико-педагогічних та історичних джерел дозволив відтворити процес запровадження інституту приват-доцентури в університеті Св. Володимира (місто Київ), Новоросійському університеті (місто Одеса) та Харківському університеті. Аналіз генези поглядів на роль приват-доцентури наукового та суспільного загалу, заходів щодо розширення та зміцнення ролі приват-доцентів у науково-педагогічному процесі дав змогу вивчити означену проблему комплексно та цілісно.

Використана література:

1. Бенера В.Є. Самостійна робота студентів вищої школи України : історичні трансформації (друга половина XIX – кінець XX ст.) / В.Є. Бенера. – Рівне : ПП ДМ, 2011. – 640 с.
2. Даценко І.С. Підготовка науково-педагогічних кадрів в університетах Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / І.С. Даценко. – К., 2011. – 20 с.
3. Додонова Г.В. Соціокультурна характеристика науково-педагогічних працівників університетів Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Г.В. Додонова. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
4. Косінова Г.О. Харківський університет наприкінці XIX – на початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Г.О. Косінова. – Х., 2004. – 14 с.
5. Куліш С.М. Традиції та новації у процесі підготовки науково-педагогічних кадрів Харківського університету у XIX – початку XX ст. : монографія / С.М. Куліш. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 552 с.
6. Курило Л.Ф. Проблеми вітчизняної університетської педагогічної освіти в XIX – на початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л.Ф. Курило. – Луганськ, 2007. – 20 с.
7. Матвеева Л.В. Владислав Бузескул – историк своего времени / Л.В. Матвеева. – К. : Стило, 2008. – 713 с.
8. Посохов С.И. Конфликты в Харьковском университете начала XIX в. в их интерпретации в публицистике и историографии / И.С. Посохов // *Universitates*. – 2008. – №8. – С. 16-23.
9. Самойлов О.Ф. З досвіду організації та проведення вступних іспитів до університетів України другої половини XIX ст. /

- О.Ф. Самойлов // Наукові праці Миколаївського державно-гуманітарного університету ім. Петра Могили. Серія «Історичні науки». – Вип. 39, т. 52. – Миколаїв : Видання ЧДУ імені Петра Могили, 2006. – С. 11-15.
10. Скрипнюк О.В. Педагогічна освіта в Харківському університеті ХІХ – початку ХХ століття : проблеми історії та історіографії / О.В. Скрипнюк, С.І. Посохов // Наукові записки кафедри педагогіки. – 36. наук. праць. – Вип. VI (№ 524). – Харків : Константа, 2001. – С. 205-213.

Таможская И.В.

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ УНИВЕРСИТЕТОВ В ДОРЕВОЛЮЦИОННОЕ ВРЕМЯ:
ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

В статье проанализирован массив историко-педагогических и исторических источников, который позволил воссоздать процесс ввода института приват-доцентуры в Новороссийском (город Одесса) и Харьковском университетах, а также университете Святого Владимира (город Киев), и осветить те объективные и субъективные причины, которые препятствовали существенному росту численности приват-доцентов. Проработаны и использованные в работе архивные дела, в которых шла речь о назначении кандидатов на должности приват-доцентов, оценке их научного опыта, качества пробных и вступительных лекций.

Ключевые слова: *дореволюционное время, приват-доцентура, pro venia legendi, научно-педагогические кадры, диссертация.*

Tamozhska I.V.

**THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL UNIVERSITIES IN PRE-REVOLUTIONARY TIME:
PROBLEMS OF HISTORICAL AND PEDAGOGICAL HISTORIOGRAPHY**

The modern stage of searching the most effective ways of reforming the system of higher education in Ukraine requires a consideration of the historical experience and its critical comprehension. Further development of university education is not possible without a progressive, competitive the professorial and teaching staff. It is such scientific and pedagogical staff that is able to shape Homo noospheratum – the man of the future. Therefore, the analysis of the achievements and shortcomings of the experience of pre-revolutionary universities of Ukraine concerning the implementation of the Privat Assistant Professorship Institute will contribute to the further modernization of the high school.

An array of historical and pedagogical sources that allowed us to reproduce the process of introducing the Privat Assistant Professorship Institute in the Novorossiysk (Odesa), the Kharkiv and St. Vladimir (Kyiv) Universities, and illuminate the objective and subjective reasons, that hinder significant growth of number of privat-docents is analyzed in the article. We studied and used in our work archival works that include information about the appointment of candidates as privat-docents, evaluation of their scientific experience, the quality demo and introductory lectures.

In the work we focused attention on the fact that most privat-docents took an independent opinion, no authority influenced them. Demo lectures, deliberation pro venia legendi, scientific works, new courses are indicative of their ability to thoughtful criticality. Therefore, the Privat Assistant Professorship Institute has provided considerable informational and scientific impetus for the educational process and thereby prevented stagnant phenomena in the professor environment.

The analysis of views genesis of the role of the privat assistant professorship of scientific and social public, measures for expanding and strengthening the role of the privat-docents in the scientific and pedagogical process gave the opportunity to examine the above-mentioned problem in a comprehensive and holistic way.

Key words: *pre-revolutionary time, privat assistant professorship, pro venia legendi, scientific and pedagogical staff, dissertation.*

Подано до редакції 28.02.2017.